

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Technica IV (2011)

Henryk Noga, Jana Depešová

Państwowy Instytut Robót Ręcznych i jego wpływ na ewolucję nauczania techniki

Nauczanie techniki w Polsce pod koniec XIX wieku

Pod koniec XIX wieku nauczanie prac ręcznych na ziemiach polskich miało na celu przygotowanie dzieci i młodzieży do życia gospodarczego w czasach rozwoju kapitalizmu, zdobycie zawodu i możliwość pracy zarobkowej. W tym celu wprowadzono *slöjd* do szkół ogólnokształcących i organizowano szkoły zawodowe.

W 1886 roku w Sokalu rozpoczęła działalność pierwsza męska szkoła *slöjdu* na ziemiach polskich. Pierwszym nauczycielem *slöjdu* był Józef Siedmiograj, późniejszy dyrektor tejże szkoły. Wynikiem pracy J. Siedmiograja i jego zespołu było wyraźne podkreślenie charakteru *slöjdu* w Polsce. Ustalili oni, iż w nauczaniu pracy ręcznej należy:

- widzieć jej ogólnokształcący charakter,
- konsekwentnie przestrzegać porządku,
- dokładnie realizować systematyczne ćwiczenia ręczne,
- wiązać ćwiczenia techniczne z wyborem użytecznych przedmiotów,
- wyrabiać zręczność, sprawność, umiejętność i nawyki posługiwania się narzędziami [5, s. 58; 7, s. 55–61].

W 1891 roku we Lwowie ukazał się podręcznik opracowany przez Józefa Siedmiograja, Teodora Biłęńskiego, Tomasza Hałasa i Franciszka Pększyca zatytułowany *Nauka zręczności jako środek wychowawczy w szkole ludowej*. W tym samym roku wydrukowano książkę pt. *Nauka zręczności – podręcznik dla nauczycieli z tablicami litograficznymi*, której autorem był wiedeński nauczyciel F.E. Reuscher, a przetłumaczył ją Michał Mekler, kierownik męskiej szkoły w Jarosławiu.

Wzorce skandynawskiego *slöjdu* odgrywały w procesie nauczania w galicyjskich szkołach bardzo ważną rolę, ale nie wszystkie wzorce szwedzkiego *slöjdu* drzewnego odpowiadały polskim potrzebom. W *slöjdowej* nauce pracy ręcznej jasno postawiono zagadnienia wyrabiania sprawności, zręczności oraz umiejętności posługiwania się narzędziami. Od 1898 roku rozpoczyna swą działalność w polskim *slöjdie* Kazimierz Bruchnalski, nauczyciel lwowskiej szkoły przemysłowej, a później jej dyrektor. Bruchnalski oprócz obróbki drewna wprowadził obróbkę metalu, a w swojej pracy otaczał się ludźmi techniki. Ze swoimi współpracownikami

zorganizował on kształcenie i doksztalcanie nauczycieli *slöjdu*, a w zasadzie przedłużył istniejące dzięki Siedmiograjowi wakacyjne kursy 4- i 6-tygodniowe do 8 tygodni. Kursy te były organizowane w Sokalu i w Krakowie. Bardziej uzdolnieni nauczyciele mogli wyjechać na dalsze studia do krajów skandynawskich, do Anglii, Austrii i Szwajcarii. Pod koniec XIX wieku w szkołach galicyjskich, oprócz *slöjdu* drzewnego i metalowego, zaczęto nauczać introligatorstwa, garnrcarstwa, kartoniarstwa, koszykarstwa, wykonywania odlewów gipsowych oraz tkactwa. W 1895 roku uchwałą Sejmu Galicyjskiego wprowadzono *slöjd* jako obowiązkowy przedmiot w męskich szkołach wydziałowych.

W szkołach zaboru pruskiego sytuacja była trudniejsza, gdyż władze pruskie nie dopuszczały do żadnych zmian. Mimo to W. Gaertig, nauczyciel gimnazjum w Poznaniu, działając społecznie i dzięki poparciu miejscowych władz, zorganizował w 1882 roku pracownię *slöjdu*. Uchwałą Rady Miejskiej w Poznaniu w 1904 roku *slöjd* jako przedmiot nadobowiązkowy został wprowadzony do szkół podstawowych na ziemiach zaboru pruskiego. Na przełomie XIX i XX wieku wprowadzono zajęcia rękodzielnicze również w postaci *slöjdu* w niektórych prywatnych szkołach oraz zakładach wychowawczych w Królestwie Polskim. Po opuszczeniu Warszawy przez Rosjan w 1915 roku, a później dalszych ziem Królestwa Polskiego *slöjd* jako przedmiot obowiązkowy odegrał ważną rolę w nauczaniu treści mających zastosowanie w życiu codziennym.

Nauczanie prac ręcznych w okresie międzywojennym można podzielić na dwa etapy. Etap pierwszy obejmował lata 1918–25, etap drugi – lata 1925–39. Etapy te różnią się od siebie szczególnie pod względem dydaktycznym. W latach 1918–25 nauczanie pracy ręcznej oparte było na metodzie szwedzko-duńskiej. Działo się tak dlatego, że procesem nauczania i kształcenia nauczycieli kierowały osoby, które zdobyły wykształcenie w słynnej szkole *slöjdu* w Naas i w dalszym ciągu wierne były koncepcji Salomona opartej na modelach wzorcowych. Kontynuację tej koncepcji można zauważyć w działającym w Warszawie Państwowym Rocznym Kursie Kształcenia Nauczycieli Robót Ręcznych. Drugi etap w nauczaniu prac ręcznych w okresie międzywojennym związany jest ściśle z powstaniem i działalnością Państwowego Instytutu Robót Ręcznych.

Powstanie Państwowego Instytutu Robót Ręcznych

Powstanie Państwowego Instytutu Robót Ręcznych związane jest nierozzerwalnie z osobą inż. Władysława Przanowskiego. Narodziny i rozwój Instytutu to dzieło jego życia. Z wykształcenia był inżynierem mechanikiem, a z powołania nauczycielem wychowawcą. Władysław Przanowski urodził się w Słupcy 21 marca 1880 roku, zmarł w Warszawie 4 lutego 1937 roku, w zawodzie pedagogicznym pracował trzydzieści lat. „Trzydzieści lat pracy w okresie, gdy łamały się formy życia publicznego stworzone przez zaborców, gdy pękały łańcuchy niewoli, gdy wreszcie życie wymagało od nauczyciela utrwalenia nowych zdobyczy w programach nauczania i wychowania – to wielki okres zmagania, poszukiwania i realizacji” [1, s. 24; 7, s. 55–61].

Władysław Przanowski, mimo iż wysoko cenił prace Siedmiograja i Brzuchnalskiego, twierdził, że *slöjd* szwedzki, nawet nieco zmieniony, jest zbyt słabo przystosowany do polskich realiów. Przanowski na bazie *slöjdu* szwedzkiego stworzył

slöjd polski dostosowany do naszych potrzeb i warunków, charakteru narodowego i uzdolnień polskich dzieci.

11 sierpnia 1915 roku, po opuszczeniu Warszawy przez wojska carskie powołano do życia Wydział Oświecenia. Na jednym z pierwszych posiedzeń tego Wydziału został postawiony (przez członka Wydziału Oświecenia, dyrektora szkoły im. K. Szlenkiera – W. Przanowskiego) formalny wniosek utworzenia Rocznych Kursów Robót Ręcznych. Wniosek ten został przyjęty jednogłośnie. Zadaniem tego kursu było szkolenie kadr nauczycielskich zdolnych prowadzić nauczanie prac ręcznych, gdyż projekty nauczania przewidywały przeznaczenie na pracę ręczną 4–8 godzin tygodniowo w każdej klasie. Początkowe problemy z funduszami na ten cel zostały przezwyciężone i zajęcia na kursach zostały rozpoczęte.

Kursy odbywały się w godzinach popołudniowych w wymiarze 24 godzin tygodniowo, w lokalu szkoły im. K. Szlenkiera. Po upaństwowieniu kursów w 1918 roku nauczanie odbywało się w godzinach przedpołudniowych, a wymiar czasowy zwiększono do 36 godzin tygodniowo. Kilkuletnie doświadczenie w kształceniu nauczycieli robót ręcznych podczas rocznych kursów wykazało, że rok to zbyt krótki okres, aby odpowiednio przygotować nauczycieli robót ręcznych do seminariów nauczycielskich i szkół średnich. Na wniosek W. Przanowskiego Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego 14 kwietnia 1923 roku przekształciło Państwowe Kursy Robót Ręcznych w Państwowy Instytut Robót Ręcznych (PIRR). Instytut otrzymał również uprawnienia statutowe.

Swoój system Władysław Przanowski wiązał z problematyką przebudowy gospodarczej i społecznej Polski. W artykule *Frontem do techniki* [12] pisał: „Chcąc żyć musimy być silni, a obecnie nie można sobie wyobrazić państwa silnego bez własnego przemysłu, bez dobrych i licznych dróg, bez dostatecznej liczby samolotów i samochodów, bez wielkiej armii, zdolnych i twórczych inżynierów i techników. Kraj rolniczy nie może się ostać z krajami przemysłowymi”.

W tym samym artykule Przanowski pisał:

każdy człowiek musi posiadać elementy teoretycznej i praktycznej techniki, tak jak posiada umiejętność pisania i czytania [...]. Bez znajomości elementów techniki człowiek współczesny nie może bezpiecznie i sprawnie chodzić po ulicy, jeździć kolejami, samochodami, korzystać z telefonów i aparatów radiowych, [...] człowiek nie jest dostatecznie przygotowany do wymagań współczesnego życia, [...] szkoła ogólnokształcąca ma obowiązek nauczyć umiejętnego korzystania z urządzeń technicznych.

Działalność PIRR-u można podzielić na trzy okresy:

- okres pierwszy, trwający do lutego 1937 roku pod kierownictwem Władysława Przanowskiego.
- okres drugi, który przypada na lata okupacji,
- okres trzeci – wznowienie działalności PIRR w 1945 roku w Bielsku-Białej do zakończenia jego działalności w sierpniu 1950 roku.

Po utworzeniu w 1923 roku Państwowego Instytutu Robót Ręcznych przyjmowano na drugi rok studiów nauczycieli robót ręcznych, którzy uczyli już przedmiotu w seminariach i szkołach średnich. Ponieważ Instytut był nastawiony na kształcenie nauczycieli seminariów nauczycielskich i szkół średnich, dlatego w roku szkolnym 1924/25 powstały przy Instytucie roczne Wyższe Kursy Nauczycielskie

robót ręcznych dla nauczycieli szkół podstawowych. Szkoła im. Szlenkiera, w której W. Przanowski rozpoczynał swoją działalność, w 1920 roku została przekształcona w 7-klasową szkołę podstawową i pełniła rolę szkoły ćwiczeń dla Wyższych Kursów Nauczycielskich i Państwowego Instytutu Robót Ręcznych [6, s. 51].

Dyrektor Instytutu Władysław Przanowski, dostrzegając braki w przygotowaniu nauczycieli, wypracował nowy program nauczania dla Państwowego Instytutu Robót Ręcznych. Do programu włączono pedagogikę, metodykę nauczania pracy ręcznej, metodykę nauczania rysunku technicznego, kompozycję form zdobniczych, historię sztuki oraz ćwiczenia z obróbki drewna, metali, szkła, tektury, wyrób pomocy naukowych, a dla kobiet również szycie i roboty dziane [4, s. 125, 126; 7, s. 55–61].

W pracy Państwowego Instytutu Robót Ręcznych można zauważyć ewolucję metod nauczania. Zniknęły modele, a na ich miejsce weszły prace projektowe i konstrukcyjne. Uczniów zadawały nowe metody nauczania i chętnie włączali się do prac nad ich testowaniem i doskonaleniem.

Poszukiwanie nowych metod nauczania robót ręcznych było ważne ze względu na powiązania ich z innymi przedmiotami. Wprowadzona wówczas zasada nauczania poglądowego spowodowała, że szkoły potrzebowały pomocy naukowych. W porozumieniu z nauczycielami biologii, fizyki, geometrii i geografii nauczyciele robót ręcznych projektowali pomoce naukowe, które następnie wykonywali z uczniami. Uczniowie sami projektowali również proste pomoce naukowe. Tego typu prace były odrzuceniem tzw. szwedzkich modeli. Pozytywne cechy tych innowacji zostały potwierdzone przez późniejsze kongresy pedagogiczne.

Na pracach ręcznych uczono wszystkich podstawowych technik obróbki materiałów za pomocą narzędzi ręcznych oraz prostych narzędzi mechanicznych, takich jak wiertarki, strugarki, piły tarczowe. Każdą wykonywaną pracę poprzedzał projekt rysunkowy oraz przemyślenie toku pracy. W kształceniu stosowano indywidualny tok nauczania – każdy uczeń wykonywał inny projekt. Podczas lekcji stosowano wykład objaśniający, omawiano narzędzia i technologię materiałów oraz prowadzono demonstrację. Wymagano dokładności w pracy w zależności od użytych materiałów i narzędzi – była to dokładność logiczna, a nie bezwzględna, jak w szwedzkim *slöjdzie*.

Powyższe metody opracowano w znacznym stopniu w Państwowym Instytucie Robót Ręcznych, na czele którego stał dyrektor Władysław Przanowski oraz w Sekcji Nauczycieli Rysunku i Robót Ręcznych Związku Nauczycielstwa Polskiego, która powstała w 1926 roku. Po reorganizacji Związku wyłoniła się Sekcja Rysunku i Robót Ręcznych, która grupowała nauczycieli szkół powszechnych, średnich oraz seminariów nauczycielskich. Sekcja opracowała szereg nowych projektów programów nauczania robót ręcznych, które zostały przedstawione w ówczesnym Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i były podstawą nowych programów nauczania robót ręcznych. Programy te obejmowały cały dorobek pedagogiczny nauczycieli robót ręcznych oraz wykładowców Państwowego Instytutu Robót Ręcznych. Wskazywały one na olbrzymi postęp w szkole polskiej w okresie międzywojennym, jaki dokonał się w formach i metodach nauczania robót ręcznych.

System nauczania pracy ręcznej w Polsce w okresie międzywojennym zaliczany był do przodujących nie tylko w Europie, ale we wszystkich krajach, w których prace ręczne wprowadzono jako przedmiot nauczania w szkole.

Państwowy Instytut Robót Ręcznych przy ul. Górczewskiej 8 w Warszawie funkcjonował do wybuchu II wojny światowej. W tym czasie wykształcił 1500 nauczycieli robót ręcznych.

Rola Państwowego Instytutu Robót Ręcznych w polskim systemie kształcenia nauczycieli oraz w rozwoju prac ręcznych

Najważniejsze zadania Państwowego Instytutu Robót Ręcznych zawarte są w jego statucie [1, s. 238; 7, s. 55–61]:

- a) kształcenie nauczycieli robót ręcznych dla seminariów i szkół średnich,
- b) praca nad metodami nauczania robót ręcznych i praktycznego zastosowania robót w zakresie poszczególnych przedmiotów nauczania,
- c) opracowanie modeli, warsztatów i narzędzi ślójdowych,
- d) inicjowanie wydawnictw związanych z nauczaniem robót ręcznych,
- e) udzielanie porad fachowych przy organizowaniu szkolnych pracowni ślójdowych,
- f) prowadzenie badań nad wpływem nauczania robót ręcznych na rozwój umysłowy i fizyczny młodzieży.

Zadania statutowe Instytutu określały charakter pracy i badań Instytutu, którego głównym celem było przygotowanie do pracy bardzo dobrze wyszkolonego nauczyciela. Cele, jakim była podporządkowana praca w Instytucie, dokładnie sprecyzowano w „Stałym programie nauki”, który został zatwierdzony przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Program ten opisuje główne zadanie Instytutu, którym jest przygotowanie w trakcie dwuletnich studiów nauczycieli robót ręcznych podejmujących pracę w szkołach średnich i seminariach. Każdy absolwent powinien opanować kilka gałęzi robót ręcznych, a zdobytą wiedzę – umieć przekazać swoim uczniom. Podczas prac w Instytucie szczególną uwagę zwracano na to, aby nauczać metodycznie, aby praca była użyteczna, a równocześnie estetyczna oraz wykonana dokładnie i precyzyjnie.

W czasie działalności Państwowego Instytutu Robót Ręcznych wiele uwagi poświęcono kursom. Część z nich była obowiązkowa, część fakultatywna. Zadaniem wszystkich było podniesienie poziomu wiedzy praktycznej przyszłych nauczycieli robót ręcznych. Organizowano różne rodzaje kursów: fotograficzny, modelarski, szkutniczy, szoferski, żeglarski, koszykarstwa, szycia. Większość z nich kończyła się egzaminami. Kursy te oprócz nabycia odpowiednich umiejętności dawały również uprawnienia instruktorskie.

W celu uwrażliwienia słuchaczy na pewne szczegółowe zagadnienia oraz kształtowania ich osobowości Instytut organizował szereg odczytów i prelekcji oraz referaty okolicznościowe z zakresu techniki, sztuk pięknych oraz nauk pedagogicznych.

Ciekawostką jest utworzenie przez osoby uczące się w Instytucie Koła Słuchaczy Państwowego Instytutu Robót Ręcznych w Warszawie. Zadaniem tego Koła była pomoc niektórym koleżankom i kolegom będącym w trudnej sytuacji materialnej. Luźna początkowo grupa osób przekształciła się z czasem w Bratnią Pomoc, która obejmowała swoją działalnością niemal wszystkich wychowanków Instytutu. Organizacja ta pozwalała na stały kontakt z uczelnią, pomagała w organizowaniu

wycieczek naukowych. Prowadziła sklepik, herbaciarnię, pomagała w wyszukiwaniu mieszkań dla nowych słuchaczy. Prowadziła również sekcję kulturalną, która zajmowała się organizowaniem zabaw, wieczorów poezji i pieśni ludowej oraz spotkań z wybitnymi osobami. Prowadzono również akcje społeczne, których zadaniem była pomoc dla szkół kresowych. Polegała ona na wykonywaniu pomocy naukowych do prawie wszystkich przedmiotów, a następnie wysyłaniu ich biednym szkołom na kresach. Wszystkie prace miały charakter charytatywny, nikt nie oczekiwał za nie wynagrodzenia. Było to charakterystyczne dla całego procesu wychowawczego Instytutu.

Bibliografia

- [1] Ambroziewicz W., *Władysław Przanowski i jego dzieło*, Warszawa 1964
- [2] Depešová J., *Nové aktivity v technickom vzdelávaní*, [w:] Zborník Fórum pedagogiky 2001 – sekcia výchova mimo vyučovania, MC, Bratislava 2001
- [3] Duchovičová M., *Informačné vzdelávanie v technickom vzdelávaní*, [w:] *Trendy ve vzdelávaní 2008. Využití ICT ve vzdelávaní a informatyka*, Olomouc 2008
- [4] Dudek E., Noga H., Szafran R., *Jak kształcono w PIRR-ze*, „Wychowanie Techniczne w Szkole” 1994, nr
- [5] Janas R., *Dydaktyka techniki z ćwiczeniami*, Warszawa 1988
- [6] Jaromski J., *Historia kształcenia politechnicznego młodzieży w szkolnictwie ogólnokształcącym*, Kraków 1985
- [7] Noga H., *Istota i pogranicza dydaktyki techniki*, Kraków 2007
- [8] Porubská G., *Postavenie a význam didaktiky v príprave učiteľov 1.stupňa ZŠ*, [w:] *Za vyššiu úroveň výchovy a vzdelávania a prestíž učiteľa ZŠ*, Pdf, Nitra 1999
- [9] Pytel K., *Wpływ Internetu na rozwój i zachowanie dzieci i młodzieży*, [w:] Mastalerz E. (red.), *Cyberuzależnienia. Przeciwdziałanie uzależnieniu od komputera i Internetu*, Kraków 2006
- [10] Pytel K., *Komunikacja interpersonalna w społeczeństwie informacyjnym*, INFORMATECH 2007, *Moderni informační a komunikační technologie ve vzdělávání*, Olomouc 2007, s. 164
- [11] Pytel K., *Komunikacja przez sieć komputerową jako sposób na spędzanie wolnego czasu*, INFORMATECH 2007, *Moderni informační a komunikační technologie ve vzdělávání*, Olomouc 2007, s. 385–388
- [12] Przanowski W., *Frontem do techniki*, „Praca Ręczna w Szkole” 1934, nr 3–4, s. 137–146
- [13] Retter H., *Komunikacja codzienna w pedagogice*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005
- [14] Sałata E., *Kompetencje informatyczne nauczycieli we współczesnej szkole*, [w:] W. Furmanka, A. Piecucha, W. Walata (red.), *Technika–Informatyka–Edukacja. Teoretyczne i praktyczne problemy edukacji informatycznej*, Wyd. Oświatowe Fosze, Rzeszów 2005
- [15] Sałata E., *Przygotowanie pedagogiczne do pracy nauczycielskiej*, [w:] E. Sałata (red.), *Pedagogiczno-psychologiczne kształcenie nauczycieli*, Wydawnictwo TE – PIB, Radom 2005

- [16] Sałata E., Bielska M., *Psychologiczno-pedagogiczne przygotowanie nauczyciela przedmiotów ogólnotechnicznych – częściowe wyniki badań*, [w:] F. Szloska (red.), *Badanie – Dojrzwanie – rozwój*, Wyd. ITE – PIB, Radom-Siedlce 2005
- [17] Sałata E., *Nauczanie techniki jako konieczność cywilizacyjna*, [w:] W. Furmanka, W. Walata (red.), *Teoretyczne i praktyczne problemy edukacji technicznej i informatycznej*, Wyd. Oświatowe Fosze, Rzeszów 2003, s. 98–108
- [18] Šimonová I., *WebCT – možnosti zpětné kazby*, [w:] *Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie 10 rokov Technológie vzdelávania*, Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra 2002
- [19] Szejnberg A., *Podstawy komunikacji społecznej w edukacji*, Wyd. ASTRUM, Wrocław 2001
- [20] Vargová M., Depešová J., *Poznámky k niektorým pojmom technickej terminológie*, [w:] *Vplyv technickej výchovy na rozvoj osobnosti žiaka*. Zborník. 1. vyd. PF UKF, Nitra 2000
- [21] Vargová M., Tomková V., *Pracovné vyučovanie v súvislosti s prácou s počítačom*, [w:] *Vplyv technickej výchovy na rozvoj osobnosti žiaka*, Zborník. 1. vyd. PF UKF, Nitra 2002

National Institute of Manual Work and its influence over the evolution of technical education

Abstract

The first part of the article discusses technical education in Poland in the end of the 19th century. Next, it focuses on the model of Scandinavian slojd whose role in the process of education in Galician schools was significant, though not all the models of Swedish wood slojd were suitable for Polish needs. What was very important in a slojd handwork education were the development of dexterity and the ability to use tools. In the further part of the article the discussion focuses on the division of handwork education in the interwar period onto four stages. The article also shows how the National Institute of Manual Work, which is inseparably connected with engineer Władysław Przanowski, came into being.